

ІСТОРИОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХІХ – ХХ ст.

УДК 930.2–028.16

Г. Г. Грінченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

УСНІ ІСТОРІЇ: МЕТОДИ АНАЛІЗУ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ ПУБЛІКАЦІЙ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються основні підходи до аналізу усних історій, розроблені в рамках нарративного методу, а також варіанти публікацій результатів усноісторичних досліджень. Головною особливістю цих підходів називається відхід від розгляду усних історій як джерела фактів та орієнтація дослідницького інтересу на вивчення суб'єктивної сторони спогадів, перенесення пам'яті у центр усноісторичних проектів в якості об'єкта, а не методу дослідження.

Ключові слова: усні історії, нарративний аналіз, суб'єктивність спогадів.

В статье рассматриваются основные подходы к анализу устных историй, разработанные в рамках нарративного метода, а также варианты публикаций результатов усноисторических исследований. Главной особенностью этих подходов называется отход от рассмотрения устных историй как источника фактов и ориентация исследовательского интереса на изучение субъективной стороны воспоминаний, перенесение памяти в центр усноисторических проектов как объекта, а не метода исследования.

Ключевые слова: устные истории, нарративный анализ, субъективность воспоминаний.

The article is addressed main approaches to the narrative analysis of oral histories, variants of research publications as well. The main peculiarity of mentioned approaches here is denial of consideration the oral histories as a source of facts, refocusing the research interest on studying of subjectivity, on shifting memory to the center of oral history investigation as its object but not a method.

Key words: oral histories, narrative analysis, subjectivity of recollections.

Останні десятиріччя розвиток усноісторичних досліджень характеризують дві головні тенденції. Перша тенденція полягає у трансформації розгляду усної історії від її сприйняття як джерела фактів та інформації до акценту на інтерпретації текстів інтерв'ю, їх нарративних та лінгвістичних особливостях. Друга тенденція стосується зміни самоусвідомлення дослідника – усного історика від об'єктивного та неупередженого спостерігача до активного співтворця свідчення. Наслідком цього стали дослідницькі рефлексії стосовно власної ролі інтерв'юера не тільки в процесі утворення джерела усного походження та його подальшого аналізу, але й у відборі тієї чи іншої форми оприлюднення результатів усноісторичного дослідження. Ці тенденції, на думку Роналда Гріла, одного з найвідоміших теоретиків та критиків усної історії, автора багатьох на сьогодні хрестоматійних статей та монографій почали формуватися з часу зародження напрямку усної історії як «нової» галузі архівної справи в Сполучених Штатах та, водночас, як результату розширення джерельної бази соціальної історії в Європі. Усні історики обох континентів увійшли в еру «лінгвістичного» та «культурного» повороту з різним багажем практичних напрацювань і теоретичних обґрунтувань, але з кінця 1970-х рр. їх, уважає Р. Гріл, об'єднало усвідомлення необхідності дослідження не «об'єктивних фактів» чи «істинної історії простих людей», а суб'єктивності оповідання, вивчення розказування як культурної практики, а історії – як форми опису, інтерпретації та репрезентації тієї чи іншої події. Велику роль в цьому відіграло залучення до аналізу усних інтерв'ю теорії нарративу, завдяки чому «об'єктивні факти» свідчення стали розглядатися зрощеними з їх інтерпретаціями, зрозуміти які можна лише за умови

аналізу усної історії як нарративу: її послідовності, сюжету та метафор як домінантного модусу історико-культурного розуміння того, як запам'ятовується минуле [17].

У цій статті ми зосередимося на деяких підходах, що пропонує нарративний аналіз усних історій, а також формах публікації результатів усної історичної дослідження. Джерелами для написання стали методичні й методологічні розвідки провідних американських та західноєвропейських дослідників, що працюють з усними історіями, а також певна кількість вітчизняних усної історичних публікацій, виданих упродовж останніх десяти років.

З кінця 1970-х рр. великої популярності серед усних істориків набули розробки, спрямовані на узагальнене порівняння реального перебігу подій («фабули») та тієї послідовності, у рамках якої людина вибудовує матеріал свого оповідання (тобто її «сюжету»). Але не тільки й не стільки для того, щоб дослідити структуру самої оповіді та здійснити аналіз її складових елементів (що більшою мірою постає завданням суто літературознавчого аналізу), скільки задля висновків стосовно символічної ролі досліджуваних подій у колективному та індивідуальному осмисленні історії, особливостей «пам'яті про події» як соціально-культурного феномену тощо. Неперевершених результатів у вирішенні цього завдання вдалося досягти італійському науковцю, літературознавцю за фахом, професору американської літератури Римського університету Алессандро Портеллі, які він яскраво й переконливо виклав у низці своїх статей та монографій. Так, у хрестоматійній на сьогодні статті «Смерть Луїджі Трастулі. Пам'ять та подія», яка після оригінальної публікації італійською у 1981 році [21] дала назву збірці статей автора, що була видана англійською мовою [23], а 2003 року з'явилася в перекладі також російською [6], на основі співставлення письмових та усних джерел автор порівнює «фабулу» події, пов'язаної із загибеллю молодого робітника-металурга італійського містечка Терні, що трапилася у березні 1949 року, з її «сюжетом» – яким він постав у розповідях мешканців цього міста багато років потому. Аналіз того, як та чому саме так оповідачі вибудовували свою розповідь, яким чином вони «вписували» історію загибелі Л. Трастулі в історію свого містечка та країни у цілому, автор здійснює у контексті дослідження формальної (структурної) організації пам'яті та її певних функцій, виконуючи які пам'ять маніпулює фактичними деталями та хронологічною послідовністю події. Прикладом аналізу цього маніпулювання А. Портеллі обрав епізод короткої сутички робітників заводу невеликого промислового містечка Центральної Італії з поліцією на мітингу проти підписання італійським урядом Північно-Атлантичного договору в 1949 році, та згадки мешканців Терні про цей випадок, які впродовж довгого часу, на думку автора, здійснювали визначальний вплив на самосвідомість та культуру цього містечка.

Головною «формальною» ознакою цих згадок стала хронологічна невідповідність розповідей про трагічну загибель Л. Трастулі дійсній даті цієї події, так само, як і інші фактологічні помилки записаних автором усних історій. А. Портеллі розглядає ці помилки, домисли й міфи не як слабкість, а як силу усних джерел, що полягає у можливості побачити за фактами їх приховане значення. У свою чергу, ті значення, якими факти наділяються завдяки їхньому осмисленню й подальшим згадкам, автор аналізує в контексті певних «режимів» пам'яті, для кожного з яких характерним є відносно послідовний принцип відбору «матеріалу для оповіді»: із сфери політики, з життя свого міста чи поселення, з особистого життя тощо. Цікавою, але водночас не позбавленою необхідності додаткової аргументації постає градація цих «режимів», чи «рівнів» пам'яті, на пам'ять політичну, колективну та особистісну. Політична пам'ять, на думку автора, актуалізується на рівні наслідків, що мала та чи інша подія для існування й діяльності державних структур, політичних партій, урядів та виборів; колективна пам'ять охоплює пам'ять певної округи, міста, спільноти; особиста, у свою чергу, сферу приватного життя людини. Відповідно, кожен з цих режимів пам'яті співвідноситься з певним простором – своєї країни чи усього світу, свого міста, своєї родини [6, с. 224-225]. У той час, коли пам'ять про певну подію при її «розміщенні» в одному з цих режимів викликає негативні чи неприємні почуття, яких оповідачі намагаються уникнути, реалізуються дві стратегії. А саме: «вертикальний» зсув у режимах пам'яті (чи то «вгору» у сферу політики, чи то «вниз» у сферу особистого життя), чи «горизонтальне» зрушення у хронології. Пам'ять про загибель молодого робітника, що значною мірою була присутня у розповідях мешканців Терні багато років потому, на думку А. Портеллі, мала

розміщуватися саме в «режимі» колективної пам'яті містечка: ця подія не мала значного впливу на політичне життя країни та, одночасно, не зачепила особисте життя тих, хто розповідав про неї. Але ж пам'ять про цю подію мала саме таке значення, яке, на думку автора, оповідачі намагалися уникнути: значення колективної безпорадності та поразки. Саме задля цього уникнення неприємних почуттів оповідачі й розміщували свої згадки чи то у контексті загального політичного життя того часу, чи розповідали про цю подію у «прив'язці» до своєї особистої історії життя. Та ж сама «стратегія уникання» реалізовувалася й завдяки хронологічному зсуву згадки про загибель Л. Трастуллі: цю подію було вписано у рамки більш значущих для мешканців Терні протестів проти масових звільнень початку 1950-х рр. ніж того, чим був страйк проти вступу Італії до НАТО.

Завершуючи аналіз того, як саме пам'ять маніпулює фактичними деталями та хронологічною послідовністю подій, автор доходить висновку про обумовленість цього процесу трьома функціями пам'яті: символічною, психологічною та формальною. До зазначених вище зсувів у «режимах» пам'яті автор відносить лише третю формальну функцію пам'яті, що веде до порушення реальної хронології задля надання події більш вагомому значення – значення певної віхи, що артикулює плин часу. Символічну й психологічну функції, на нашу думку, автор імпліцитно розглядає як такі, що слугують основою «вертикальних» зсувів у «режимах» пам'яті. При цьому, здається, символізація події, як її розглядає А. Портеллі, більшою мірою характеризує вертикальний зсув «угору», але не у сферу політичної пам'яті, а в колективну пам'ять про політичні події. Саме це розмежування «режимів» пам'яті на «політичну» та «колективну», як запропонував А. Портеллі, й викликає деякий сумнів щодо можливості їх розглядання як порівнюваних феноменів. На наш погляд, політичною пам'яттю тут назване те, що є пам'яттю про політичні події певного колективу, й цим колективом можуть виступати як робітники заводу Терні чи усі мешканці цього містечка, так і робітничий клас повоєнної Італії чи італійське суспільство у цілому. Автор у цій статті аналізує колективну пам'ять (за його словами «колективну символічну творчість») саме мешканців Терні, й робить це на основі аналізу сюжетів їхніх оповідей: усних історій із співвіднесенням останніх з офіційною пам'яттю – письмовими джерелами. Втім, А. Портеллі не дає чіткого розмежування між індивідуальною та колективною пам'яттю, що, на наш погляд, є також неможливим, а пропонує ідею існування «режимів» пам'яті як певних нарративних конструкцій, за допомогою яких в індивідуальних усних історіях досліджувана подія «прив'язується» до інших подій, які мали значення чи наслідки для історії та пам'яті певних колективів: країни, міста, громади чи родини.

В статті «Масова страта в Ардеатинських печерах: історія, міф, ритуал, символ» [7, 24] А. Портеллі також порівнює офіційні письмові джерела з усними історіями, аналізуючи «взаємозв'язок між тим, що має право вважатися за факти, і тим, що відбувається у пам'яті». Тут автор зіставляє офіційні документи матеріалів трибуналу 1946 року над німецьким командуванням щодо розстрілу 335 чоловік у печерах біля Риму як реакції на загибель 32 німецьких поліцейських унаслідок вибуху, влаштованого партизанами, з оповідями членів родин загиблих, у тому числі зовсім молодих юнаків та дівчат, а також пересічних мешканців міста, які «пам'ятають» про цей випадок. У цьому випадку дослідження сюжету оповідей та часової невідповідності викладених подій підпорядковане не стільки вивченню особливостей колективної пам'яті про подію, що перетворилася на міф, дуже своєрідний у своїй значеннєвій наповненості, скільки пошуку й обґрунтуванню причин, які вплинули на конструювання цього міфу, його символічної та ритуальної складової тощо. Цей міф пов'язаний з перекладанням провини за розстріл мирного населення не на німців, а на партизанів, які у цьому міфі постають боягузами, які сховалися після оголошення про їх розшук, результатом чого постала масова страта заручників. Характерними для міфу є й хронологічні невідповідності, перш за все стосовно часу, який минув між партизанською операцією та стратою заручників. Кожен з аспектів цього міфу, які автор деконструє на основі аналізу двохсот проведених інтерв'ю, розглядається у контексті загальних суспільно-політичних дискусій щодо участі Італії у Другій світовій війні та питання, чим власне стала Італійська республіка після закінчення війни: антифашистською демократією, що була народжена завдяки перемозі руху Опору, чи чимось іншим. Саме така постановка питання і є специфічною рисою

цього дослідження А. Портеллі. У ньому автор характеризує колективну пам'ять про певну подію під дещо іншим, ніж у попередній статті, кутом зору, а саме з перспективи обумовленості колективних уявлень і породжуваних ними міфів особливостями національної свідомості та стереотипів, основами італійської демократії тощо.

У рамках нашого розгляду нарративних підходів до аналізу інтерв'ю та видів публікацій результатів дослідження слід згадати ще одну статтю А. Портеллі «Усна історія як жанр» [22], яка була написана на основі доповіді автора, що пролунала на міжнародній робітні «Методологія та методи усної історії та оповідей про життя у соціальних дослідженнях», що відбулася у Львові у 1994 році. Тут А. Портеллі зосереджується на ще одному більшою мірою «художньо-творчому» аспекті, а саме на проблемі усної історії як окремого жанру нарративу та історичного дискурсу, а також на існуванні певних жанрів у рамках самих усних історій. Пропонуючи на початку статті розглядати усну історію як такий жанр дискурсу, що «починається усним мовленням наратора, але є спрямованим на письмовий текст історика та підсумованим ним», тобто «побудованим загальними зусиллями усності та писемності задля можливості повідомляти одне одному про минуле», автор визначає особливості власне усноісторичних жанрів, орієнтуючись на класифікацію дискурсивних жанрів за п'ятьма ознаками, що їх увів до обігу Ж.-М. Шефер, а саме: *хто кому й що повідомляє за допомогою якого каналу й з яким ефектом?* [22, р. 25].

У відповіді на питання «що повідомляється в усній історії» А. Портеллі виходить із розуміння особливої епістемологічної «серцевини» усної історії, що відрізняє її від інших підходів та дисциплін, базованих на інтерв'юванні та «польових» дослідженнях: «комбінації панування нарративної форми, з одного боку, та пошуку зв'язку між біографією та історією, між індивідуальним досвідом та трансформаціями суспільства – з іншого», й визначає такий жанр дискурсу, як діалогічне за своєю суттю *розказування історій (history-telling)* [22, р. 25]. Інакше кажучи, «осердя» усної історії у класичних усноісторичних інтерв'ю та класичних усноісторичних дослідженнях, на думку А. Портеллі, визначається взаємовідносинами індивідуального й публічного, й саме вони детермінують ті чи інші тематичні жанри поміж самих усних історій. Тут він наводить приклад власного дослідження усної історії міста Терні та двох головних тематичних жанрів записаних оповідей – чоловічих історій про війну і військову службу та жіночих історій про здоров'я і шпиталі, тобто «воєнні» і «шпитальні» наративи. Так, відводячи воєнним наративам місце універсального жанру завдяки безсумнівній значущості війни як «події», «шпитальні оповіді», за його спостереженням, у рамках цього дослідження постали «єдиним для жінок засобом розповідати про їхні дії у публічній сфері. Як чоловіки на війні, вони покинули свої домівки, щоб «мати справу» зі смертю (відіграючи міфічні ролі, переважно, цілительок та борців), як призовники вони зустрілися з бюрократичною і технологічною структурами, зіткнулися з ієрархією, державним апаратом та наукою, а також «поважними особами»: лікарями, адміністраторами, власними родичами – переважно чоловічої статі» [22, р. 27].

Наступна позиція для визначення жанрової специфіки усних наративів, за А. Портеллі, поєднує два питання: хто й кому розповідає історію в процесі інтерв'ю. По-перше, тут мова йде про нарративні повноваження співрозмовників по інтерв'ю у сенсі реалізації різних «програм», з якими вони вступають у процес безпосереднього спілкування, а також про певні легітимізаційні цілі, які переслідує оповідач, вибудовуючи свою «історію». Так, оповідач може рушити за інтерв'юером відповідно до логіки та послідовності його питань, а може реалізовувати свій власний намір в конструюванні оповіді, тобто розповідати про те, що є значущим для нього на його власну думку. Майже всі практикуючі усні історики зустрічалися з тим, що оповідач може відходити від заданого питання й власне теми, заявленої на початку інтерв'ю, іноді буквально нав'язуючи своє бачення як проблеми, так і форми проведення інтерв'ю. Тут також слід брати до уваги, що типовий початок розмови, як-от «я не маю що розповісти» чи «що б ви хотіли від мене почути», може бути як сором'язливим, за визначенням А. Портеллі, маневруванням, що згодом поступиться місцем багатим на деталі оповіданням та «раптом пригаданим» історіям, так і індикатором подальшої «сухої» розмови за структурованою схемою питання-відповіді. Великого значення у визначенні жанру усної історії за класифікаційною ознакою «хто й кому розповідає» набувають соціальні та персональні взаємовідносини між двома партнерами по інтерв'ю, у першу чергу –

певне враження від інтерв'юера та рівень довіри до нього зі сторони оповідача. Все це слугує основою побудови усної історії у рамках жанру персонального діалогічного обміну (за формою «однобічного питальника» чи «щільного діалогу») чи монологічної публічної промови.

Характерні жанрові ознаки матимуть усні історії на наступному рівні – переведення перформативної дії інтерв'ю у текст, тобто уведення усної історії у простір публічного дискурсу. А. Портеллі пропонує три головні параметри визначення жанру публікацій усних історій: 1) сферу безпосереднього наративу, 2) ступінь репрезентативного продовження діалогу та усного перформансу, 3) орієнтацію на певну аудиторію [22, р. 34-37]. Перший параметр є орієнтованим головним чином на проблему презентації «голосів» оповідачів, адже й окрема опублікована історія життя однієї особи, і колекція інтерв'ю, і дослідницький есей, присвячений конкретному історичному періоду із залученням уривків інтерв'ю – це все усноісторичні публікації, які, водночас, репрезентують різні жанри з різними риторичними стратегіями. Так, індивідуальна історія життя стане не тим самим жанром, що збірка інтерв'ю, побудована як серія монологів оповідачів, у свою чергу ці обидва жанри відрізнятимуться від хронологічного чи тематичного колажу з уривків розказаних оповідачами історій.

Наступний параметр стосується ступеня «співіснування» голосів оповідачів з голосом самого дослідника, тобто «балансу між *усністю* й *історією* як модусу взаємодії засобів передачі та реконструкції». Тут публікації виглядатимуть таким чином. Історик, по-перше, може проводити чітку межу між власним текстом науковця та текстами оповідачів, які сприйматимуться індивідуально, не опосередковано дослідницькими інтерпретаціями. По-друге, у публікації інтерв'ю можуть цитуватися як історичні документи та виступати текстуальною верифікацією історичної інтерпретації при спрямуванні уваги дослідника на реконструкцію суб'єктивного виміру усних історій. Усні джерела можуть також розглядатися як «вмістилище» переважно фактографічної інформації, і, насамкінець, усний історик може запропонувати абсолютно нову й креативну форму діалогу різних видів джерел, наукової та популярної літератури, власних пояснень і, навіть, саморефлексій.

Прикладом останнього підходу – саморефлексивного діалогу між джерелами та істориком – може слугувати дослідження Луїзи Пассеріні «Груповий автопортрет» [20]. У ньому авторка майстерно переплела цитування усних історій про студентський рух 1968 р. з історією дослідження цього руху та аналізом інтерв'ю, а також власною автобіографією та психоаналізом, результатом чого стала найцікавіша робота у вигляді синтезу автобіографії та історіографії, психоаналізу, соціальної історії та літератури, що сама по собі може розглядатися як окремий жанр уведення усної історії у простір публічного дискурсу.

Певною мірою зазначені пропозиції А. Портеллі щодо «публікаційних» параметрів визначення жанру усних історій порушують більш широке питання способів конструювання історії на основі усних свідчень. Рішення щодо форми оприлюднення результатів усноісторичного дослідження у вигляді певної публікації передбачає попереднє усвідомлення дослідником двох принципових моментів: чи планує дослідник опублікувати свідчення з мінімальними коментарями, чи робитиме акцент на їх науковій інтерпретації. Пов'язаним з цим постає інше питання: чи намагатиметься науковець розглядати історичні події через призму однієї або кількох біографій, чи, навпаки, підпорядкує їхній аналіз дослідженню історичних (соціальних) явищ та процесів. Так, визнаний англійський фахівець з усної історії Пол Томпсон пропонує чотири основних способи конструювання історії на базі усних свідчень [11, с. 268-270]. Перший він визначає таким, що передбачає акцентування дослідницької уваги на використанні індивідуального життєпису. В цьому випадку окреме інтерв'ю може слугувати своєрідною ниткою, на яку дослідник «нанизуватиме» реконструкцію ланки подій, а може у певному сенсі віддзеркалювати чи ілюструвати історію певної спільноти або соціальної групи. Другий спосіб, як його визначає П. Томпсон, полягає у підготовці збірки окремих епізодів, для кожного з яких «не потрібні багатство й повнота, що є необхідними для докладного оповідання, але саме тому в сукупності вони дозволяють краще розкрити «типовість» життєписного матеріалу» [11, с. 268]. Така збірка епізодів може будуватися за тематичним чи хронологічним принципом, а може презентувати добірку повних життєписів. Серед добірок автобіографічних життєписів, а саме усних жіночих історій,

назвемо останній видавничий проект жіночого центру «Спадщина» під назвою «Історія однієї фотографії: спроба самопрезентації» 2007 року видання. В ньому, за словами упорядника й редакторки збірки, голови центру Г. Дацюк, було здійснено спробу «зафіксувати словесний образ життя, витворений в розповідях... і проілюструвати безмежний жіночий світ фотографіями, що суттєво доповнили уявлення про цей світ» [3, с. 7].

Своєю чергою, прикладом вдалої добірки тематичних уривків з інтерв'ю може слугувати збірка російських дослідників «Кордон і люди. Спогади радянських переселенців Приладозької Карелії та Карельського перешийка» [1], що побачила світ у 2005 році. За словами укладачів збірки, вони вирішили не публікувати інтерв'ю повністю, а розділили їх на уривки та згрупували за темами, що демонструють різноманітні варіанти улюблених у даній місцевості оповідань. Саме це поєднання логіки усталених оповідних сюжетів з дослідницькими запитаннями вигідно відрізняє дану публікацію, яка, з одного боку, містить багатий порівняльний матеріал з історії освоєння «нових районів», з іншого – презентує усний репертуар місцевих жителів з їх характерними сюжетами та зразками «виконання».

Наступний спосіб проведення дослідження з використанням джерел усного походження П. Томпсон пов'язує з необхідністю так званого «реконструктивного перехресного аналізу», при якому усне свідчення постає джерелом та основою побудови аргументації відносно моделей поведінки людей чи характеру (соціальних) подій і явищ у минулому. Термін «реконструктивний» у цьому випадку відноситься до аналізу власне усних історій та характеризує метод, при якому біографічні чи тематичні інтерв'ю використовуватимуться задля відтворення певної ситуації, події, середовища, іншими словами, при дослідженні того, як діє та змінюється в історичній перспективі соціальний контекст чи його окремі елементи. При цьому підході цитати з інтерв'ю та, власне, уміщена в них інформація підлягатиме «зв'язуванню» з відомостями з інших джерел, що й складатиме суть перехресної критики та аналізу. Також, і це є дуже важливим, у рамках даного підходу загальна конструкція дослідження не буде залежати від біографічної форми свідчень чи їхніх тематичних пріоритетів, а визначатиметься логікою наукової аргументації.

Четвертий спосіб конструювання історії на основі усних оповідей, як його визначив П. Томпсон, полягає в аналізі власне оповідання, й останнім часом саме він набув великої популярності серед усних істориків. Його специфіка полягає в аналізі насамперед текстуальних особливостей інтерв'ю: його мови, тематичних і сюжетних характеристик, послідовності та асоціативного ряду викладених подій та епізодів. Результатом цього постають висновки стосовно того, як оповідач сприйняв, запам'ятав і переказав власний досвід та власне минуле, що, у свою чергу, дає можливість узагальнень стосовно культури пам'яті й запам'ятовування певного суспільства, особливостей колективних уявлень і колективної пам'яті різноманітних груп та спільнот, їхніх свідомості й ідентичності.

Власне в руслі саме цього типу усноісторичних досліджень написані й основні роботи Алессандро Портеллі, розгляд ідей якого стосовно жанрових особливостей усних історій ми продовжуватиме далі. Третій параметр визначення жанру публікацій усних історій, як його запропонував А. Портеллі, передбачає врахування тієї чи іншої аудиторії в її найширшому розумінні, на яку орієнтується автор усноісторичного дослідження чи укладач відповідної збірки. Тут жанрова специфіка підготовленого до публікації матеріалу визначатиметься спрямованістю на увагу чи то найширшого читацького загалу, чи то окремої академічної спільноти: групи колег-усних істориків (учасників конференцій, семінарів чи робітень), чи то, – більш широкої аудиторії спеціалістів-науковців (читачів академічних журналів). Прикладом «класичної» усноісторичної публікації, що є спрямованою на вельми велику аудиторію – від пересічного читача до фахівця-історика, – може слугувати книга відомого чикагського радіорепортера Стадса Теркеля «Суворі часи» [26], яку Майкл Фріш у своїй рецензії назвав «колосальною компіляцією» з більш ніж 150 оповідей американців – своєрідних їх «автопортретів», – відібраних з багатьох сотень інтерв'ю, у центрі яких знаходиться досвід 1930-х рр. [15, с. 52]. Серед досить великої кількості видань, що останнім часом з'явилися в Україні, до цього жанру публікацій, розрахованого на вельми широку читацьку аудиторію, можна віднести майже усі збірки усних історій, серед яких помітне місце посіли «Усна історія української селянської культури 1920-30 років» [5], «Усна жіноча історія.

Повернення» [14], «Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив» [13], «Невигадане. Усні історії остарбайтерів» [4], «То була неволя...» [9] тощо. Своєю чергою, академічні вітчизняні журнали та часописи також почали приділяти увагу публікаціям статей та матеріалів з усної історії та присвячувати їм окремі тематичні випуски. Серед таких назвемо тематичні номери часопису «Україна Модерна» [12] й історико-культурологічного збірника «Схід/Захід» [8], в яких розміщені дослідницькі статті усних істориків з України та країн Заходу. За методом дослідження усних свідчень ці статті є дуже різноплановими, але в цьому й полягала ідея редакторів, наприклад, тематичного випуску №11-12 збірника «Схід/Захід»: «продемонструвати широкий спектр можливостей усної історії — від «надання голосу» свідкам подій минулого для з'ясування чи уточнення відомостей про певні соціальні явища чи процеси до рефлексій над роллю науковця в усноісторичному дослідженні, над методологією та історією самої усної історії» [8, с. 6].

Остання позиція у визначенні жанрової специфіки усних історій як проблеми, що розглядається за пропозиціями А. Портеллі, викладеними у статті «Усна історія як жанр», стосується цінності усних історій та «ефекту», який вони справляють на слухачів та читачів, професійних дослідників і самих оповідачів, інакше кажучи – особливої естетики усних історій. Тут автор звертає увагу на дві легітимізаційні підстави у розказуванні історії життя: її значеннєве та фактологічне наповнення чи цікавість і нетривіальність самого оповідання. Інакше кажучи, мова йде про розмежування «правдивої» та «гарної» історії, розмежування, яке не завжди усвідомлюється самим наратором, але яке ставить питання пріоритету перед дослідником – чому саме надати перевагу при роботі з усними джерелами і їх публікації: естетичності чи автентичності. «Неправдиві» й «помилкові» у фактологічному значенні історії, за спрямуванням дослідницького інтересу саме на їх особливу естетичність, набувають своєї автентичності як поетична та метафорична репрезентація значення історичного досвіду, що, у свою чергу, ставить перед науковцем питання вивчення образів та символів, яких набуває минуле у пам'яті – як індивідуальній, так і колективній. Великого значення тут набуває робота зі звуковим протоколом інтерв'ю та увага до ритму й інтонаційного контуру майже кожного речення оповідача, внаслідок чого транскрипт усної історії виглядатиме як своєрідна поема, адже тісний зв'язок між усною історією та поезією, як, наприклад, показав у своєму дослідженні американський науковець Деніс Тедлок, є очевидним.

Так, у статті «Навчаючись слухати: усна історія як поезія» [25] Д. Тедлок, окрім роздумів стосовно поетичності усного мовлення загалом та усних історій зокрема, пропонує розглядати останні не як прозу, а як драматичну поезію, і наводить приклад транскрибування усних історій у вигляді віршованих рядків, де кожен рядок виділяється з урахуванням інтонації, голосності та значеннєвих наголосів оповіді інформанта. «Найгірша риса прози та, що у ній нема мовчання», – пише Д. Тедлок і долучає до списку паралінгвістичних компонентів, що певним чином поетизують усні оповідання та, на його думку, обов'язково повинні враховуватися при «віршованому» транскрипті, паузи й зупинки інтерв'ю. На відміну від звичної для усного історика передачі у тексті пауз і зупинок за допомогою власне слів, що беруться у дужки й виділяються курсивом (наприклад, *пауза*), автор передає паузи подвійним інтервалом поміж рядками із крапкою у вигляді окремого рядка. Крім цього він звертає увагу на повторювані речення, що дуже часто зустрічаються в усних історіях, підкреслює зовсім інше враження, що матимуть як дослідник, так і читач усних історій, якщо ці повторювані речення подані у транскрипті у вигляді рядків вірша, і наводить досить переконливий приклад такого оформлення транскрипту.

Повертаючись до методів аналізу усних інтерв'ю та пов'язаної з цим проблемою співвідношення індивідуального й публічного «вимірів» усних історій, зупинимось на пропозиціях відомого американського науковця, свого часу директора Офісу досліджень з усної історії Колумбійського університету та президента Асоціації Усної Історії (США) Роналда Гріла. Він виходить із розуміння усної історії як конwersаційного («розмовного») нарративу, проаналізувати який можливо за умов усвідомлення співіснування різних взаємозв'язків, утілених в його структурі. Ці взаємозв'язки, за Р. Грілом, являють собою три групи, чи сукупності, – одну внутрішню та дві зовнішні. Перша має справу зі словами й утілюється у лінгвістичній, граматичній та літературній структурі інтерв'ю. Друга формується взаємодією інтерв'юера

й інтерв'юваного в процесі оповіді, третя є більш абстрактною, але найцікавішою для дослідника: тут мова йде про діалог оповідача не стільки з дослідником, скільки з уособленим в його фігурі суспільством (що має свою історію, але таку, як її розуміє оповідач), а також з особистим минулим та власною історичною свідомістю [16, р. 136-137]. В іншій статті Р. Гріл називає ці групи взаємозв'язків власне структурами: лінгвістичною, перформативною та когнітивною – і звертає увагу на декілька дисциплін, методологічний інструментарій яких має стати в нагоді усному історикові для аналізу кожної з цих трьох структур [18, р. 286].

Так, орієнтований на вивчення лінгвістичної структури інтерв'ю науковець, за думкою Р. Гріла, матиме справу з декількома типами аналізу, наприклад, соціолінгвістичним підходом У. Лабова, методами фольклорного аналізу, літературознавчими дослідженнями сюжету та жанру оповіді, вивченням поезики усної історії, як її запропонував Д. Тедлок, тощо. В аналізі перформативної структури інтерв'ю, на погляд американського науковця, усні історики можуть послуговуватися теоретичними напрацюваннями й підходами етнометодології – емпіричного дослідження засобів, що застосовуються індивідами для надання змісту своїй повсякденній діяльності, а також для безпосереднього спілкування, розмірковування, прийняття рішень тощо. У даному випадку мова йде про конwersаційний аналіз (аналіз бесід), що є орієнтованим на вивчення структур і формальних властивостей мови, яка розглядається у її соціальному використанні, за допомогою чого аналізується спектр соціальних практик та очікувань, на основі яких співрозмовники конструюють свою поведінку й інтерпретують поведінку іншого. Остання структура, що її Р. Гріл називає когнітивною, спонукає усного історика до роздумів, по-перше, про детермінованість оповіді інформанта науковим світобаченням дослідника, утіленим в його питаннях, по-друге – про власне розуміння оповідачем історії та свого місця в ній, яке, у свою чергу, сформоване складним переплетінням взаємозалежного впливу особистісного життєвого досвіду та спогадів людини із культурними традиціями та колективною пам'яттю суспільства. Саме таким чином вивчаючи, цитує наприкінці статті Р. Гріл відому рецензію М. Фріша, «як досвід, пам'ять та історія поєднуються у свідомості людей, що самі творять свою історію, усна історія відкриває перед нами дивовижні можливості, вона спонукає нас вийти за рамки нашої власної культури та побачити зі сторони те, як ця культура влаштована. Вона дозволяє дослідити биття нашої свідомості, нашої культури, що відділяється, вислизує від нас так, як це неможливо зробити, знаходячись у середині цієї культури» [18, р. 293].

Практичним прикладом реалізації цих положень може слугувати стаття Р. Гріла «Слухайте їх голоси: два приклади інтерпретацій усної історичних інтерв'ю» [2]. У ній автор підсумовує і викладає результати дослідження двох оповідей, записаних у рамках проекту збору документів, «з історії різних прошарків та груп робочого класу Нью-Йорку», головним завданням якого стало виявлення «поглядів респондентів на історію та формальної структури тих зображень минулого, які наводять інтерв'ювані» [2, с. 299]. Результати аналізу лінгвістичної структури першого тексту інтерв'ю з Мелом Дубінім, 1894 р. нар., сином євреїв-іммігрантів, автор висвітлює у висновках стосовно хронологічної послідовності його оповіді та наявності в ній щонайменш чотирьох сюжетних ліній: власної біографії інтерв'юваного, історії Міжнародної спілки робітників-виробників жіночого одягу, у складі якої інформант обіймав одну з провідних посад, історії цієї промислової галузі й коротку історію міста Нью-Йорк. Крім цього, Р. Грілу вдалося виділити три теми, що знов і знов у різних модифікаціях з'являлися у перебігу інтерв'ю: протиставлення минулого й теперішнього, бачення теперішнього часу в категоріях занепаду й кінця великої епохи, виділення оповідачем однієї з причин цього занепаду, якою, на його думку, стало закінчення ери іммігрантів, які утворили головні промислові галузі міста, завдяки яким у своєму розвитку Нью-Йорк досяг надзвичайних успіхів, але зараз, коли ці емігранти йдуть зі сцени, потерпають і промисловість, і профспілка, і місто. Виявлення наскрізних тем і сюжетів оповіді, тобто аналіз лінгвістичної структури інтерв'ю, дозволили автору статті перейти на рівень узагальнень у рамках когнітивної структури досліджуваного тексту та зробити висновок стосовно розуміння структури уявлень інформанта, що формує саму оповідь. «Ми виділили чотири різні сюжетні лінії, кожна з яких тією чи іншою мірою побудована за однією й тією ж моделлю зростання й занепаду, й усі вони поєднані одним і тим самим міфологічним баченням подій» [2,

с. 306]. Це міфологічне минуле інформанта пов'язане з його упевненістю в тому, що покоління євреїв та італійців, зі своєю особливою історією та місією, переселилося у Сполучені Штати, створило промисловість, профспілку та саме місто. Зараз, коли це покоління йде, коли з'являються мільйони інших, на цей раз нелегальних іммігрантів, занепадає швацька промисловість, профспілка втрачає свою силу й вплив, зростають безлад і злочинність.

Не залишається поза увагою Р. Гріла й дослідження перформативної структури інтерв'ю як взаємодії між інтерв'юером та оповідачем, у рамках якої дослідник також виявляє реалізацію моделі зростання й занепаду, що формує усну історію М. Дубіна. Загалом, на перший погляд, його інтерв'ю справляє враження такого, що містить інформацію про тонкощі виробничого процесу, невідомі раніше деталі роботи професійної спілки та автобіографічні дані оповідача. Однак сила цього усного нарративу, на думку Р. Гріла, полягає в тому, як оповідач використовує власні уявлення для створення історії: «саме тут, на цьому більш глибокому рівні оповідання, де міф перетворюється на історію, а історія становиться ідеологією, ми знаходимо свідомість..., яка й визначає розуміння запропонованого нашої увазі фактичного матеріалу» [2, с. 306].

Зрозуміло, що наведені тут приклади аналізу усних історій та засобів оприлюднення проведених на їх основі досліджень не вичерпують надзвичайно широкий спектр сучасних напрацювань у галузі усної історичної студії. Ми обрали лише ті роботи, які вдало й обґрунтовано ілюструють лише одну з тенденцій у рамках розвитку усної історії, а саме «пост-позитивістський» підхід до пам'яті та суб'єктивності, що почався з кінця 1970-х рр. певним відходом від розгляду усних історій лише як джерела фактів та відомостей, прихованих чи замовчуваних офіційною історіографією. Основу цій тенденції поклало спрямування дослідницького інтересу на вивчення пам'яті та суб'єктивності, а у більш широкому значенні – «перенесення» пам'яті до центру усної історичної студії як його (дослідження) об'єкта, а не методу. Наслідком цього, на думку Алістера Томсона, стало усвідомлення того, що критикована істориками-позитивістами ненадійність пам'яті є одночасно її силою, а суб'єктивність спогадів дає ключ для розуміння не тільки значень історичного досвіду, але й взаємовідносин між сучасним та минулим, між спогадом та персональною ідентичністю, між індивідуальною та колективною пам'яттю [10, с. 9-10]. Утім, демократичність усної історії як методу й джерела дослідження полягає в тому, що вона уникає однозначних та безапеляційних рекомендацій щодо запису, аналізу та публікації усних історій, а пропонує надзвичайно багатий діапазон можливостей дослідження взаємообумовленості відносин між історією та пам'яттю, людиною й суспільством, минулим та сучасністю тощо.

Література

1. Граница и люди. Воспоминания советских переселенцев Приладожской Карелии и Карельского перешейка / [науч. ред. Е. А. Мельникова] – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2005.
2. Грил Р. Слушайте их голоса: два примера интерпретации устно-исторических интервью / Р. Грил // Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2003. – С. 296-321.
3. Історія однієї фотографії: спроба самопрезентації / [упоряд., ред., вступ. ст. Г. І. Дацюк]. – К.: Спадщина, 2007.
4. Невигадане: Усні історії остарбайтерів / [автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко]. – Х.: Видавничий Дім «Райдер», 2004.
5. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років / В. Нолл – К.: Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999.
6. Портелли А. Смерть Луиджи Трастулли. Память и событие / А. Портелли // Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2003. – С. 202-230.
7. Портелли А. Массовая казнь в Ардеатинских пещерах: история, миф, ритуал, символ / А. Портелли // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. — 2005. — №2-3. — С. 243-251.

8. Схід/Захід: Іст.-культ. зб. / Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; Редкол.: В. В. Кравченко (голов. ред.) та ін. — Х., 1998. — Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Х.: ТОВ «НТМТ», 2008.
9. «То була неволя...» Спогади та листи остарбайтерів. — К.: Поліграф. д-ця Ін-ту історії НАН України, 2006.
10. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії / А. Томсон // Схід/Захід: Іст.-культ. зб. / Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; Редкол.: В. В. Кравченко (голов. ред.) та ін. — Х., 1998— Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Х.: ТОВ «НТМТ», 2008. — С. 7-24.
11. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон; пер. с англ. — М.: Весь Мир, 2003.
12. Україна Модерна. — Число 11 — К.; Л.: Критика, 2007.
13. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив. Т. I-VII / [упоряд. о. Ю. Мищик]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2003-2010.
14. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. — К.: Спадщина, 2003.
15. Фриш М. Устная история и книга Стадся Теркеля «Тяжелые времена» / Фриш М. // Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой — СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2003. — С. 52-65.
16. Grele R. Movement without aim: Methodological and theoretical problems in Oral History / Ed. by R. J. Grele // Envelopes of Sound: The Art of Oral History. — New York: Praeger, 1991. — P. 127-154.
17. Grele R. Oral history as evidence / R. Grele // Handbook of oral history / edited by Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, and Rebecca Sharpless; with the assistance of Leslie Roy Ballard. — Lanham, MD: AltaMira Press, 2006. — P. 43-104.
18. Grele R. A Surmisable Variety: Interdisciplinarity and Oral Testimony / R. Grele // American Quarterly. — 1975. — Vol. 27. — №. 3 — P. 275-295.
19. Envelopes of Sound: Six Practitioners Discuss the Method, Theory, and Practice of Oral History and Oral Testimony / Ed. by R. J. Grele. — Chicago: Precedent, 1975.
20. Passerini L. Autoritratto di gruppo / L. Passerini. — Florence: Giunti, 1988.
21. Portelli A. La memoria e l'evento. L'assassinio di Luigi Trastulli / A. Portelli // Segno Critico. — 1981. — Vol. 2. — №4. — pp. 115-142.
22. Portelli A. Oral History as Genre / A. Portelli // Narrative and Genre / Ed. by M. Chamberlain and P. Thompson. — London and New York: Routledge, 1998. — pp. 23-45.
23. Portelli A. The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History / A. Portelli — Albany: State University of New York Press, 1991.
24. Portelli A. The Massacre at the Fosse Ardeatine: history, myth, ritual, and symbol / A. Portelli // Contested Pasts. The Politics of Memory / Hodgkin K., Randstone S. (Eds.) — London: Routledge & Kegan Paul, 2003. — P. 29-41.
25. Tedlock D. Learning to Listen: Oral History as Poetry / D. Tedlock // The Oral Impulse in Contemporary American Poetry. — Spring, 1975. — Vol. 3. — №. 3 — pp. 707-728.
26. Terkel S. Hard Times. An Oral History of the Great Depression / S. Terkel. — New York: Pantheon Books, 1970.